

Милић Ј. Милићевић
Историјски институт САНУ
Београд

НАОРУЖАВАЊЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ КРАЈЕМ XIX ВЕКА

АПСТРАКТ: У последњим деценијама 19. века Краљевина Србија приступила је значајнијој квалитетној наоружавању. Услед материјалне оскудице, констативних недостига као и пушака, купљених у том периоду, нису у потпуности задовољили потребе војске. Недостатци француског испоручиоца стварала је додатне проблеме.

Захваљујући томе, потпуније преоружавање војске Србије уследило тек у првој деценији 20. века.

На самом прагу XX века војска Србије је по много чему почела озбиљно да заостаје за армијама других земаља. Тај губитак корака није се примећивао само у односу на велике силе, већ су се и армије малих, сиромашних суседа, као Бугарске, могле у тим годинама оценити као знатно опремљеније.

Овакво стање изискивало је коренито преуређење – реформу. Она ће започети октобра 1897. формирањем владе др Владана Ђорђевића и постављањем бившег краља Милана Обреновића на место команданта активне војске. У наредном раздобљу од непуне три године у војсци Србије догодиће се видне промене. Официрски кор ће се доста увећати, обука осавременити, а започеће и градња великог броја нових војних објеката.¹

Свака војна реформа, по правилу, изискује набавку новог оружја, а са овом потребом српска војска суочила се и пре формирање Ђорђевићеве владе и постављења краља Милана за главнокомандујућег. На ову очигледност указивали су и постојећи табори сила, многобројни ратови који

¹ Овај текст део је знатно обимнијег рукописа „Војска Србије у доба реформе 1897-1900. године”, који ускоро треба да изађе из штампе

су се збили током деведесетих, а понајвише грчко-турски рат вођен у блиском суседству.

Због свега овога куповина новог оружја постајала је прека потреба, тим пре што је техничка застарелост наоружања војске Србије одавно прешла сваку дозвољену норму. Усавршавање малокалибарских брзо-метки и појава бездимног барута представљали су толику новину, да су за само једну деценију пушке Маузер-Кока М 1880 (Mauser), којих је током 1881-1884. године набављено преко 100.000 комада и које су у то време спадале међу најбоље у свету, биле увелико већ застареле.² Још застарелије биле су пушке и карабини Пибодијевог система, набављене почетком седамдесетих година.³ Услед дугогодишње употребе толико су изгубиле на вредности да су почетком 1900. процењиване на само 5 динара по комаду.⁴

Осим Маузер, Пибоди и других, у ратовима заплењених модела, у наоружању војске Србије била је у масовној употреби, још једна врста пушке – Бердан М 1870. Набавка ове пушке било је у директној вези са тадашњим преоружавањем руске војске. Руси су, након тестирања, вршених током 1890. године, започели увођење новог модела пушке, познатог као Мошин-Наган М 1891.⁵ Захваљујући томе, Николи Пашићу није било тешко да, приликом посете Петрограду фебруара 1890, добије на дар 75.000 старих берданки, већ спремних за повлачење из употребе.⁶ Мада политички значајан, овај поклон у бројчаном и војно-техничком погледу, није представљао никакво решење. Србија је и даље располагала само једнометкама, док су армије суседних земаља већ увелико имале вишметно стрељачко оружје.

Проблем који се испољио током деведесетих година, поменути грчко-турски рат, учинио је акутним. Његово решење имало је, у својој основи, вид обраћања на једну од две традиционалне адресе: руску и немачку. Избор испоручиоца, није имао само војно-техничку, него и политичку и наравно, за Србију најтежу, финансијску позадину. Наћи средства за наоружање, једној презадуженој држави, било је више него тешко.

2 У току 1884. године Србија је за потребе коњице и артиљерије набавила још 8.000 карабина типа Маузер М 1884. Б. Богдановић: *Пушке. Два века пушака на територији Југославије*, Београд, 1990, стр. 77-87

3 Б. Богдановић: *Пушке*, стр. 59-61

4 Службени војни лист, (СВЛ), 11. III 1900, бр. 10, стр. 223-224

5 Званични назив овог оружја био је "Тролинејна пушка модела 1891 године"

6 Група аутора: *Историја Српског народа*, VI-1, Београд 1983, стр. 107; С. Јовановић: *Влада Александра Обреновића*, I, Београд 1990, стр. 83-84; В. Чубриловић и В. Ђоровић: *Србија од 1858. до 1903. године*, Београд, стр. 154; Б. Богдановић: *Пушке*, стр. 72

Тешкоће са којима се војска почетком 1896. године суочила, нису биле везане само за набавку новог, него и за оспособљавање старог оружја. Муницији за моделе М 1880 истицао је рок употребе, а муниције за М 1870 било је само 250 метака по пушци.⁷ Пошто муниције која се производила у Крагујевцу није било довољно, влада Ђорђа Симића се прско посланика генерала Саве Грујића, обратила Петрограду. Руска помоћ, била је као и обично, обимна и истовремено закаснела. Цар је крајем марта 1897. дао сагласност да се војсци Србије на дар, испоручи 22.500.000 метака. Одмах након тога следило је разочарање. Генералу Грујићу је руски министар војни, генерал Вановски, саопштио да обећана муниција неће бити испоручена одмах, него тек када ситуација на Балкану, проузрокована грчко-турским ратом, буде мало мирнија. Захваљујући томе, званично одобрење за испоруку муниције добијено је тек крајем маја, када је мир између Грчке и Турске био закључен.⁸

Транспорт муниције из Москве до Одесе, затим Црним морем и Дунавом до Радујевца, започео је у другој половини јула, а последњи товар кренуо је из Одесе средином септембра.⁹ Сви напори Симићеве владе да подигне борбену спремност Србије дали су резултате тек када је прошла опасност изазвана ратом у суседству.

Истовремено са потраживањем муниције за старо, текли су и преговори око куповине новог стрељачког оружја. Као и 1890. године набавка нових пушака била је у вези са руским преоружањем, започетим у пролећа 1891. Због немогућности да руска индустрија одмах започне производњу, прве пушке модела Мошин-Наган израђиване су у француском заводу Шатлеро (Chatellerault). Завод је од 1891. до 1895. године израдио око пола милиона ових пушака. Домаћа производња започела је 1893. У наредне три године у Русији је израђено прско 1.470.000 примерака М 1891. Царска армија се до 1901. потпуно преоружала овим системом.¹⁰

Влада Ђорђа Симића покушала је да увођења нових пушака у руску војску искористи и за Србију. Заједно са муницијом за берданке српски посланик у Петрограду тражио је дозволу да у заводу Шатлеро наручи нове пушке, идентичне руском моделу, као и мању количину муниције. Тражено је такође, да се руска влада, пре потписивања уговора са Французима, обавезе о будућој испоруци муниције.¹¹ Пошто је руска влада

7 Архив војске Југославије (АВЈ), Пописник 14, к. 16, ф. 1, д. 1

8 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД), Политичко Одељење, (ПО), 1897 (пренето у 1898) Н/16, дос III, ф. VIII д. 302, 308, 324, 364

9 Исто, д. 430, 510

10 Б. Богдановић. *Пушке*, стр. 101-103

11 АС, МИД, ПО, 1897 (пренето у 1898), Н/16, дос. III, ф. VIII, д. 298, 301, 304, 320

одобрила овај захтев, Министарски савет је на седници од априла 1897. одлучно да се у Француској поведу преговори око куповине.¹² Планирана наруџбина требало је да износи: 102.000 пушака, 8.000 карабина, 6.000 резервних цеви, 3.000 резервних кундака, 1000 бајонета и други резервни делови.¹³ Већ на почетку преговора испоставило се да би пушке рађене за војску Србије, биле скупље од оних рађених за царску армију. Руси су своје оружје плаћали 59 франака, док би цена за Србију, по комаду, износила 74 динара у злату (франка). Осим тога, француски прописи нису дозвољавали да у току израде и пријема наши војни представници уђу у радионице. Највећа препрека били су рокови испоруке. Српска страна захтевала је хитну израду, како би испоруке биле готове у мају, најкасније у октобру 1898. Француски представници су нудили почетак израде за август 1897, а крај испоруке за јули 1899. године.¹⁴

Куповина Мошин-Наганових пушака била је под знаком питања и због Руса. Војсци Србије било је потребно 1000 метака по пушци, укупно око 100.000.000 метака. Ту количину Руси нису имали. Нудили су 75.000.000 метака, по цени од 46,47 рубаља за 1000 комада. Тражену количину могли су испоручити на дужи рок, а понуђена лиферација била би у три партије. Прва, од 35.000.000 комада коју су већ имали у магацинима, била би испоручена одмах након уплате 625.450 рубаља; друга, по количини иста, уследила би у мају 1898, а последња, од 30.000.000 метака, у мају 1899. Наша војна комисија, због дугих рокова, била је принуђена да захтеве смањи. Начелно је договорено да се 35.000.000 метака испоручи у октобру 1897, а исто толико у мају 1898. године. Трећа партија не би била наручена, али би се задржало право да се, у случају потребе, накнадно поручи.¹⁵

Дуги рокови испоруке пушака и муниције, питање исплате, а највише долазак краља Милана, утицали су да до почетка Ђорђевићевог режима ништа од преговора није остварено. Октобар 1897. војска Србије је дочекала без уговора о новим пушкама и муницији. Реализацију потписаног уговора о топовима требало је тек сачекати.

Куповина модерних пушака остала је прека потреба. Како се на куповину Мошин-Нагановог модела није могло реално рачунати, влада Владана Ђорђевића морала је пронаћи и средства и новог испоручиоца. Почетком 1898. министар војни Драгомир Вучковић посветио се проучавању различитих система пушака. Крајем маја предложио је куповину

12 Записници седница Министарског савета Србије 1862-1878, (пр. Н. Шкеровић), Београд 1952, стр. 457-458. АС, МИД, ПО, 1897 (пренето у 1898), Н/16, дос. III, ф. VIII, д. 310, 321

13 АС, МИД, П, 1897 (пренето у 1898) Н/16, дос. III, ф. VIII, д. 332

14 Исто, д. 336, 345, 348, 425, 465, 481

15 Исто, д. 327, 333, 350, 351, 359

модела М 98, традиционалног партнера, фабрике Маузер из Обернедорфа.¹⁶ Вођен својим родбинским везама, на избор испоручиоца утицао је и сам Маузер.¹⁷ У јуну 1899. обратио се дворском маршалу пуковнику Михајлу Рашићу, изражавајући жаљење што пушке потребне нашој војсци већ нису наручене код њега.¹⁸

Првобитна намера српских војних власти била је набавка пушака за комплетан састав Редовне војске, што је изискивало куповину 100.000 – 150.000 комада са 700 метака по оружју.¹⁹ Било је, наравно, јасно да и поред великих издвајања за војску, средства прикупљена у земљи неће бити довољна. Зато је прва половина 1898. године протекла у безуспешним покушајима министра финансија Вукашина Петровића да најпре у Ханделсгезелшцафт (Handelsgesellschaft) банци у Берлину, а потом са белгијским друштвом Леве и комп. (Leowe), уговори зајам, који би везао за куповину оружја.²⁰

Могућности за добијање зајма у иностранству, дакле, куповину оружја и муниције, постале су крајем јула 1898, нешто извесније. Аустроугарске власти обећале су краљу Александру да ће Србији обезбедити позајмицу.²¹ Међутим, преговори које је Вукашин Петровић током лета водио у Бечу показали су да су услови кредита више него тешки. Хабзбуршке власти нудиле су кредит и до 60 милиона динара, али су као гаранцију тражиле право експлоатације српских железница и шума. Сви, па и сам краљ Александар, увидели су опасност од ове опције, те на њу никако нису пристајали.²² Одбијање ових услова довело је у питање да се добијање суме од 19.200.000 динара, колико је било потребно за куповину оружја, уопште и реализује. Ствар је била тим тежа, што је у случају поруцбине, део од 4.200.000 динара требало исплатити већ до краја 1899, а остатак до краја августа 1900. године.²³ Ђорђевићева влада, у журби да што пре потпише уговор, а трудећи се да истовремено не уступи железнице, пристала је на зајам, под много лакшим условима, али и у много мањем износу. Уместо 60 милиона, зајам са Унион банком закључен је на

16 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, II, Београд 1905-1906, стр. 257

17 Вилхем Маузер био је таст генерала Косте-Кокe Милошeвића. Његова кћер Елиза удала се 1884. године за овог српског официра. М. Бјелајаш: *Женске офитрије српске и јужнословенске војске и 1881-1941*, Годишњак за друштвену историју, год. II, св. I, стр. 16-38

18 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, I стр. 287

19 Исто, стр. 277

20 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, I, стр. 263-289; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, I, стр. 53, М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд, 1988, стр. 182-185

21 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, I, стр. 585; М. Војводић, н. д, стр. 219-220

22 М. Недељковић: *Историја српских државних дугова*, Београд, 1909, стр. 224-225; В. Ђорђевић, н. д, стр. 585-602; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, II, стр. 55

23 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, II, стр. 262-263

половину од те суме, од чега је остварено само 11.500.000 динара у злату.²⁴ Гаранција зајма нису биле железнице већ новчана средства остварена из њиховог бруто прихода.²⁵ Железнице су тиме биле спасене, али је био обезбеђен само део потребног износа за пушке и муницију. Тако се од плана за истовремено наоружање читаве Редовне војске морало одустати. Уместо куповине до 150.000 комада оружја са по 700 метака, могло се добити само 90.000 са по 500 метака.²⁶ Набавка још 40.000 пушака остављена је за неку другу прилику.²⁷

Немачки концерн DWM (Deutsche Waffen und Munitions Fabrik) коме је припадао и Маузер, био је спреман да први контингент од 100 пушака и 20.000 метака испоручи већ средином јуна 1899. године. Због чекања сагласности хабзбуршких власти за прелаз, испорука је омогућена тек након два месеца, и то захваљујући непосредном притиску председника владе.²⁸ Нове пушке, допремљене у августу, прво су дате на пробу пешадијској подофицирској школи. Међутим, предвиђених 150 бојевих и исто толико маневарских метака по пушци, нису испоручене заједно са њима.²⁹ Пробна гађања због тога нису могла бити одмах обављена. Тек почетком децембра, када је школа добила 15.000 бојевих и 500 маневарских метака, извршене су прве пробе.³⁰ Обуку на новој врсти оружја убрзо је прошао и део официрског кадра. У фебруару 1900. наређено је да се у Београд из сваког пука упуте по 4 млађа официра, који би се на десетодневном курсу обучили као инструктори у гађању и руковању. Убрзо по обуци активног, прешло се на обуку резервног састава. У пролеће 1900. сви резервни официри позвани су на 30, а подофицири и војници на 20 дана војне вежбе.³¹ Истовремено са пробама и обуком текла је и расподела новог оружја по јединицама. Фебруара 1900. сваком пуку предато је по 100 пушака. Како је до краја следећег месеца први део од

24 Од предвиђене суме од 30.000.000 динара остварено је само 11.500.000 номиналних, односно 10.032.971, 67 ефективних. Курс је био од 87% а камата 5%. Рок амортизације предвиђен је на 15 година. М. Недељковић, наведено дело, стр. 228-229, 306

25 Зборник закона и уредаба кнежевине, краљевине Србије (ЗЗУ), књ. 54, стр. 73-75; М. Недељковић, н. д, стр. 230, 306

26 Према С. Јовановићу цена овог оружја и муниције износила је око 15.000.000 динара. Влада Александра Обреновића, II, стр. 42; М. Недељковић спушта ову суму на око 13.000.000 динара. *Историја српских државних дугова*, стр. 241. Према домаћој тарифи, пушка модела М 98 процењена је на 80 динара по комаду. СВЛ, 6. VIII 1899, бр. 31, стр. 679-680

27 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, II, стр. 295

28 АС, МИД По, 1899, П/70, дос. VII, ф. XI, д. 455-460

29 Супротно овоме, В. Ђорђевић наводи да су прве пушке пристигле крајем новембра 1899. и то заједно са муницијом. *Крај једне династије*, III, стр. 202

30 АВЈ, Пописник 14, к. 16, ф. 1, д. 2-5

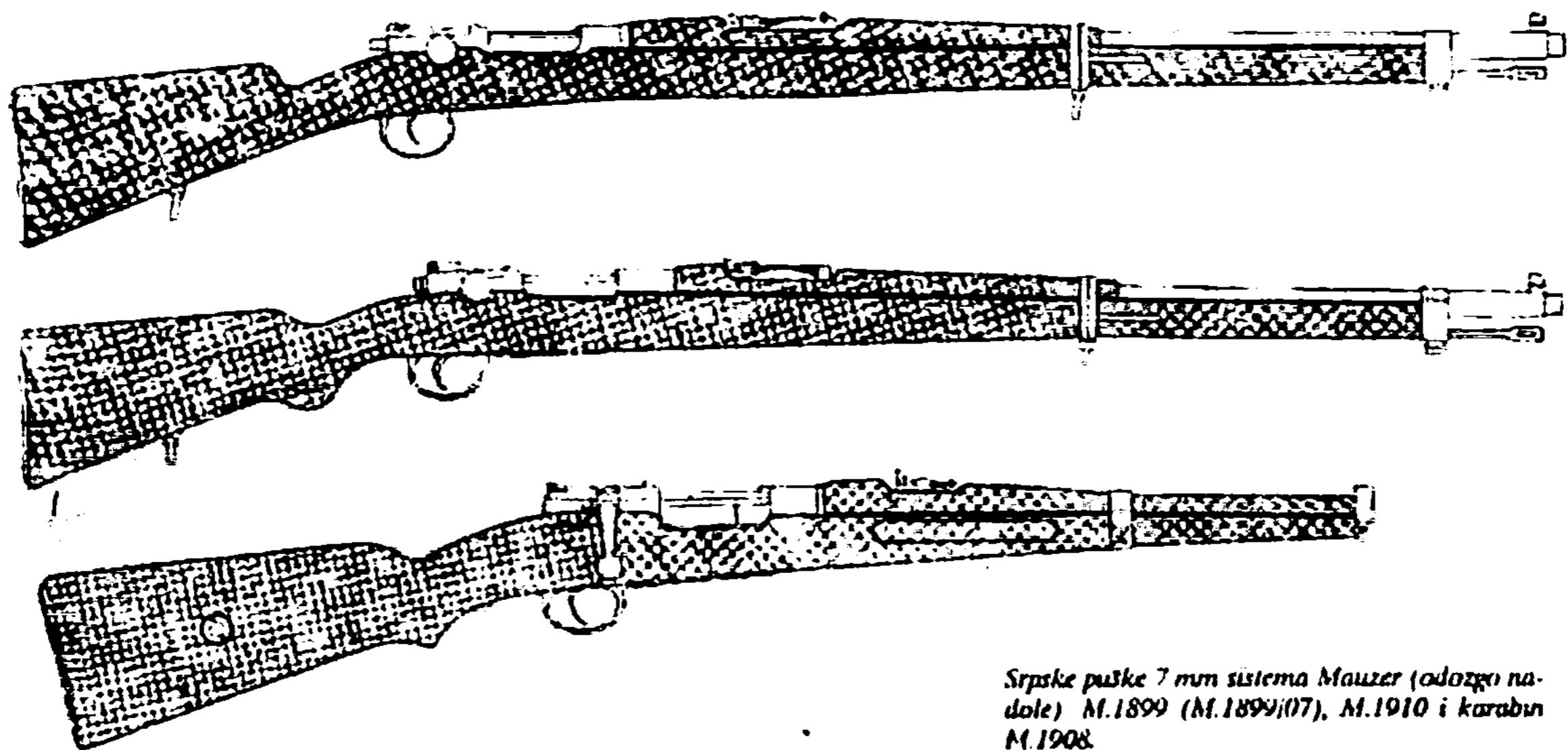
31 СВЛ, 22. IV 1900, бр. 16, стр. 355-356

22.000 пушака био углавном испоручен, сваки пук је у мају добио још по 320.³² До јуна примљено је скоро 39.000 комада оружја.³³

Пробна гађања, као и потоња употреба у трупи, указали су да ова, по својствима врло добра пушка, има и мањих недостатака. Прво, дно чауре метка лежало је ван цеви, што је могло довести до прскања сандука. Други недостатак везан је за муницију. У каснијем периоду уведена „С” муниција није одговарала постојећем типу задњег нишана. Конструкцијом нове гајке затварача, као и модификацијом задњег дела цеви, Војно-технички завод у Крагујевцу отклонио је ове недостатке.³⁴

Са нешто више од 90.000 пушака „М 99”, потребе војске Србије нису биле задовољене.³⁵ Новим оружјем снабдевен је само део Редовне војске, а Народна је и даље располагала застарелим кокинкама и берданкама. Због тога ће и у потоњим временима уследити нове набавке. Међутим, пушке купљене 1907. и 1910. године биле су само нешто мало измењени модел М 98.³⁶ Реформа је заправо, у погледу избора пушке, значила трајну оријентацију на Маузеров систем, што је започело током осамдесетих година XIX века, и трајало све до касних шездесетих XX века.

Нове пушакe и муниција захтевале су израду већег броја фишеклија. Оне велике, за 60 метака, које су се постављале на опасач, војска је већ

*Srpske puške 7 mm sistema Mauser (odozgo na-
dole) M.1899 (M.1899/07), M.1910 i karabin
M.1908.*

Пушке (карабин) модела Маузер М 99 – из књиже Б. Богдановића „Пушке. Два века пушака на територији Југославије”, Београд 1990, стр. 95

32 АВЈ, Пописник 14, к, 16, ф. 1, д. 12, 13, 15; В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, III, стр. 231

33 С. Јовановић: *Влада Александра Обреновића*, II, стр. 42

34 АВЈ, Пописник 14, к 23, ф 5, д. 27; Б. Богдановић: *Пушке*, стр. 95-96

35 М 99 је домаћа ознака за овај модел. Оригиналан немачки назив је већ наведени, М 98

36 Б. Богдановић, исто, 97-98

имала у употреби. Мале фишеклије (две по 45 метака), предвиђене за ношење на упртачима, требало је тек изградити. Прве су испоручене већ у јануару 1900. године. Међутим, потребе војске достигале су чигавих 180.000 комада. Од овог броја, само до средине априла 1900, требало је испоручити 25.000. За брзу израду те количине, Војнотехничком заводу у Крагујевцу недостајала је радна снага, па је у марту 1900. расписан конкурс за 50 до 60 сарачких и седларских радника, који би исплаћивани по комаду, убрзали израду.³⁷ Захвајући овом, сваком пуку је до пролећа 1900. издато по 1.600 комада ове опреме.

Куповина стрељачког оружја у Француској, и поред потписаног уговора није извршена. Са куповином топова, српске војне власти имале су нешто више среће, иако ни овај посао није прошао без тешкоћа. Невоље са куповином топова настале су у непосредној вези са наручивањем пушака. Француске власти су приликом преговора једноставно уцениле српску страну, обећавајући испоруку пушака само под условом да се у заводу Шнајдер-Крезо купе и топови. Притиснут потенцијалном опасношћу, проузрокованом грчко-турским ратом, Министарски савет је на седници одржаној у априлу 1897. пристао на тај услов. Наручени контингент требало је да садржи: 18 позиционих топова калибра 95 mm, 10 топова калибра 120 mm и 20 хаубица калибра 120 mm. Уз то, наруџбина је обухватала 500 граната по топу и сву пратећу опрему. Месец дана касније, 25. маја 1897, потписан је уговор о куповини 44 уместо 48 првобитно предвиђена топа. Уговорени контингент сачињавало је: 16 топова Шнајдер-Кане од 120 mm, 22 хаубице истог калибра и 6 мерзера од 150 mm. Уз свако оруђе, следовало је 700 граната.³⁸ Убрзо је за председника наше комисије за надгледање израде и испоруке топова одређен Живко Касидолац. Средином јуна 1897. потпуковник Касидолац отпутовао је у Париз.³⁹

Према одредбама уговора, рок испоруке почињао је овером нацрта за топове, што је учињено септембра 1897. Десет месеци касније, (3/15. јула 1898), Крезо је требало да испоручи први контингент од 12 оруђа. Тринаест месеци након овере (3/15. септембра) уследио би други контингент од 19 топова, а трећи од 13 следовао би по истеку шеснаестог месеца (3/15. јануара 1899). Српска страна, према истом уговору, исплатила би топове у три рате. Прва од 500.000 динара доспевала би (5/17. јуна 1897), друга од 1.600.000 (1/13. фебруара 1898), а трећа од 730.000 динара (1/13. септембра) исте године. Владе Ђорђа Симића и Владана Ђорђевића

37 АВЈ, Пописник 14, к. 16, ф. 1, д. 6, 11; *Српске новине* од 21. III 1900, бр. 64, стр. 299

38 Д. Влајић: *Наука о оружју*, Београд, 1930, стр. 483-485

39 АС, МИД, ПО, Н/16, дос. III, ф. VIII, д. 301, 366, 387, 518

исплатиле су на време прве две рате. Код Крезоза било је другачије. До августа 1898. није довршен ниједан топ, због чега је министар војни Драгомир Вучковић одмах предложио председнику владе да се испоручиоцу не плати трећа рата. До посете Владана Ђорђевића Крезозу, фебруара 1899. године, када је целокупна наруџбина већ требало да буде испоручена, завршено је 19 цеви и 6 лафета. Како ниједан топ није био комплетиран нити испробан, трећа рата није уплаћена.⁴⁰ Према томе, нису „траљаве исплате” српске владе, што је био досадашњи историографски суд, него неажурност испоручиоца, биле мотив кашњења.⁴¹

У целом том периоду у Крезозу су, противно одредбама уговора, стално померали рокове. Августа 1898. обећано је да ће целокупна испорука бити завршена у јулу 1899. године, а након тога је рок померен за септембар. Потом је Владану Ђорђевићу обећано да ће прва партија топова бити готова у априлу 1899, док за остале две партије датум није ни прецизиран. За померање рокова испоруке, у Крезозу су стално налазили изговоре. Најпре је разлог кашњења био шпанско-амерички рат, започет у априлу 1898. године. Услед њега, сви капацитети Крезоза били су усмерени на израду топова за Шпанију. Потом је изговор био да су сви квалификовани мајстори у Француској и ван ње ангажовани на припреми париске изложбе. На крају, кашњење испоруке објашњавано је проблемима око набавке упаљача за гранате.⁴² Мада су по среди били изговори, они су добро указивали на једну чињеницу. Војска Србије, у процесу модернизације свог оружја, постала је део наоружавања светских размера. Тако је грчко-турски рат, вођен у њеном суседству, представљао један од узрока убрзаног наоружавања. Насупрот томе, далеко вођен шпанско-амерички рат био је узрочник успоравања.

Почетком новембра 1899. влада у Србији почела је да губи стрпљење. Рок коначне испоруке прошао је пре више од десет месеци, а за то време војска није добила ниједан топ. Због тога, одлучено је да министар војни Драгомир Вучковић, истовремено са мисијом око куповине пушака у Оберндорфу оде и у Крезозу, те да тамо на лицу места извиди ствар. Министру је дато овлашћење да уколико Крезозу није у стању да испоручи оруђа, раскине уговор. Вучковић се у Крезозу појавио крајем новембра, када су топови управо били завршени. Тако је био у могућности да присуствује и њиховим првим пробама. Кашњење са испоруком топова, мада неугодно за војску, имало је за државу и добру страну. Вучковић је

40 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, II, стр. 174-175

41 Уп. Д. Ђорђевић: *Царски рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, Београд, 1962, стр. 46

42 АС, МИД, ПО, 1898, Н/16, дос. III, ф. VIII, д. 522; В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, II, стр. 174-175

од Управног одбора Крезоза успео да кашњење испруке обештети са 56.000 динара.⁴³ Октобарски режим, и поред свих напора, није дочекао испоруку позиционих топова. У Србију су пристигли тек у јесен 1900. када је Ђорђевићеву владу већ наследило „Свадбено министарство” Алексе Јовановића.⁴⁴

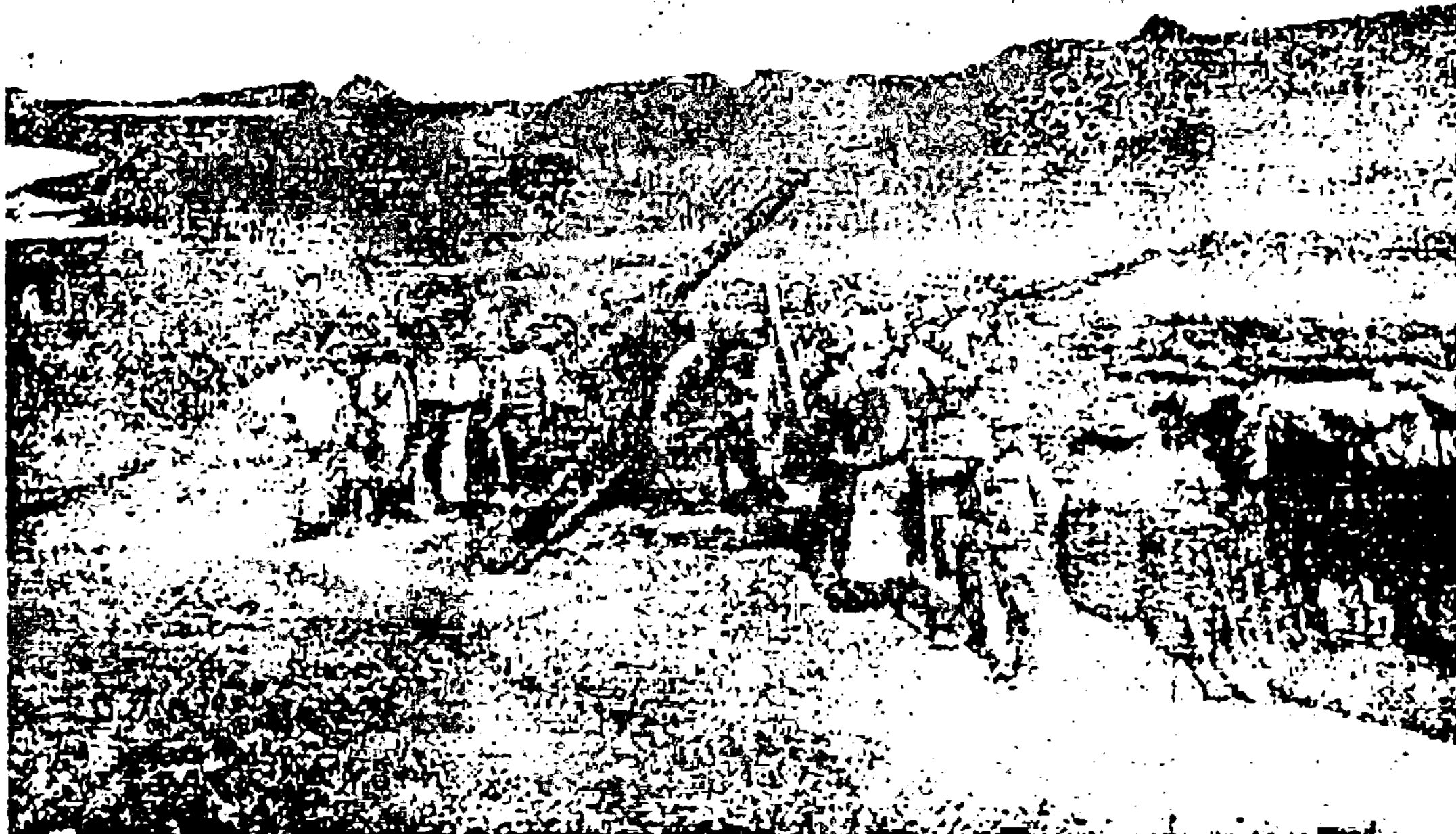
По својим техничким особинама нова оруђа нису спадала у ред брзометних. Овај недостатак проистекао је из тренутка њихове набавке, када питање брзометних топова у Европи још није било решено. Ту мањкавост надокнађивало је њихово разорно мада не сувише прецизно дејство. Друге лоше особине биле су уочљивије. Пуњење је било отежано, као и нишањење, а недостатак предњих заклона смањивао је сигурност руковођа. Осетљивост на влагу у баруту била је још опаснија. Последица тога било је прскање граната у цевима приликом проба у Нишу 1904. године. И поред ових недостатака, топови хаубице и мерзери набављени у Крезозу, били су наредних неколико година готово једино артиљеријско оруђе на коме се могла вршити савремена обука. Ови топови имали су важну улогу у балканским ратовима, а помогли су и бугарској војсци приликом опсаде Једрена. Није познато шта се са тим оруђима даље догађало, мада је мало вероватно да је неко од њих доспело до Сан Ђовани ди Медиа и Крфа.⁴⁵

Проширење и модернизација артиљеријског наоружања није требало да се заврши само на куповини позиционих топова. У плановима краља Милана била је и набавка 23 батерије (са по 6 оруђа) брзометних пољских и брдских топова. Мада се о томе говорило још у првим данима Октобарског режима, преговори око добијања кредита од Унион банке, вођени у лето 1899, питање су актуелизовали. Слично покушајима српске стране да позајмицу у Немачкој и Белгији веже за куповину пушака и муниције, и хабзбуршке власти су давање кредита, поред већ поменутих гаранција, условљале куповином брзометних оруђа. Но, технички проблеми спречавали су споразум. Нова оруђа била су још увек у пробној фази, а Шкодини стручњаци никако нису успевали да отклоне проблем фиксирања лафета који је при дејству доводио до превеликог поскакивања. Како до посете краља Милана Пилзену, половином јула 1900. године, тик пред проглас о женидби краља Александра Драгом Машини и

43 В. Ђорђевић: *Криј једне династије*, III, стр. 139-140, 149-150, 166

44 Устави и владе Кнежевине и Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије 1835-1941, (пр. Д. Мрђеновић), Београд 1988. стр. 141; С. Јовановић: *Влада Александра Обреновића*, II, стр. 43

45 Д. Влајић, и. д, стр. 483-485; Д. Ђорђевић, и. д, стр. 64; АВЈ, Пописник 14, к 10, ф 4, д 9

Тој модела М 97 на позицијама код Јегреном

фази, а Шкоднини стручњаци никако нису успевали да отклоне проблем фиксирања лафета који је при дејству доводио до превеликог поскокивања. Како до посете краља Милана Пилзену, половином јула 1900. године, тик пред проглас о женидби краља Александра Драгом Машин и пада Октобарског режима, проблем са лафетима није решен, наруџба ових оруђа није се остварила.⁴⁶

Пушке и топови купљени у овом периоду условили су још једну новину. Петнаестак година после француске армије и војска Србије је започела увођење малодимног барута. Током 1898, у Обилићеву су увелико експериментисали са њим. Страни војни изасланици, који су посетили ову барутану, признавали су да неке од приказаних типова, ни у својим земљама нису видели.⁴⁷

Уз топове, хаубице и мерзере, артиљеријске јединице су у овом раздобљу добиле још једно ново оружје. Био је то артиљеријски нож (тесак) модел 1897. Док је код набавке пушака и артиљерије поверење поклоњено иностранству, произвођач овог оружја био је Војнотехнички завод у

46 В. Ђорђевић: *Крај једне династије*, III, стр. 382, 577. С. Јовановић: *Влада Александра Обреновића*, II, стр. 43

47 Д. Влајић, н. д, стр. 15; М. Извештај са великих јесених маневара 1898. године (прештампано из „Малих Новина“), Београд, 1898, стр. 52

Крагујевцу. Питање новог артиљеријског ножа покренуто је пре формирања Октобарског режима. Ипак, иако је још почетком 1897. краљ Александар из средстава Оружног фонда министру војном Јовану Мишковићу, за израду 6000 комада, одобрио своту од 54.000 динара, прве испоруке сачекале су крај лета 1899. Двогодишње кашњење проистекло је из више разлога, а главни је била цена. Радећи по узору на аустријски модел 1853/1862-1872, крагујевачки завод знатно је надмашио његов квалитет, али тиме и цену. Аустријска верзија коштала је нешто више од 6, а домаћа 9 динара. До првих испорука предрачунска цена увек се за додатних 20%, тако да је стварна вредност по примерку досегла готово 11 динара. Скупоћа се наравно одразила и на ритам испоруке. У пролеће 1902. само Првом позиву недостајало је више од 10.000 комада ових ножева. Мада се у наредним годинама овај недостатак смањило, до 1912. војска Србије новим ножем није била у потпуности опремљена.⁴⁸

Набавка новог оружја у времену Октобарског режима била је део историје наоружања Србије крајем XIX и почетком XX века и као таква има заједничка обележја са сличним радњама у прошлости и оним у првој наредној деценији. Једна од заједничких ознака су традиционални партнери, односно земље испоручиоци. Када је стрељачко оружје у питању, ово се односи на Русију, још више на Немачку и њен репрезент, Маузер. Слично је и са артиљеријским материјалом, само што је код њега партнер била Француска, односно Шнајдер-Крезо. Опет по правилу, чине се и покушаји да се у наоружавање укључи и домаћи произвођач. Ипак, најочљивије заједничко обележје су финансијски елементи. Они су влади Октобра омогућили да како-тако набави модерно оружје, али не у задовољавајућој количини. Решење у погледу бројности, као и увек, остављено је за нека боља времена.

РЕЗИМЕ

На самом крају 19. века, у времену тзв. „Октобарског режима” у војсци Србије започиње темељита реформа, а један од њених главних захтева био је и модернизација наоружања. Остваривање овог захтева наишло је на многобројне проблеме, а највећи од њих била су материјална средства и испоручиоци. Упркос томе набављено је неколико десетина нових артиљеријских оруђа, као и близу сто

48 СВЛ, к. 1. III 1897, бр. 2, стр. 14к: 21. VIII 1899, бр. 33, стр. 911-913; Б. Богдановић: *Хладно оружје Србије, Црне Горе и Јужнословеније (19-20 век)*, Београд, 1997, стр. 26, 102

SUMMARY

At the very end of the 19th century, in the period of the so-called „October regime”, a thorough reforms started in the Serbian army. One of its main requests was modernization of armament. The implementation of this request met many problems and the biggest ones were material resources and suppliers. In spite of that, a few dozens of new artillery weapons were supplied, as well as one hundred thousand of modern rifles. The manufacturing of new weapons started in the country.

Nevertheless, besides all efforts, new equipment satisfied, only partly, the qualitative aspect of the problem. Its quantitative aspect was solved only in the following years because of financial misfortunes.